

WOJCIECH ORGANIŚCIAK

Artykuły wojskowe dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła na tle prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego

Niniejszy artykuł stanowi wprowadzenie do zamieszczonego poniżej tekstu źródłowego i krótkie omówienie *Artykułów wojskowych dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła* na tle prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej, a szczególnie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poza krótką charakterystyką ważniejszych litewskich pomników prawa wojskowego i wskazaniem zakresu ich obowiązywania, podjęta zostanie także próba odnalezienia ewentualnych materiałów, które posłużyły za wzorzec przy ich tworzeniu, oraz ustalenia wzajemnych wpływów i przenikania się koronnego i litewskiego wojskowego prawa karnego. Ciekawe wydaje się także ustalenie zakresu zmian w prawie wojskowym Wielkiego Księstwa Litewskiego, które nastąpiły w drugiej połowie XVIII w., w tym przede wszystkim wpływu myśli oświeceniowych oraz idei humanitarnych na litewskie ustawodawstwo wojskowe i umiejscowienie w tym nurcie publikowanych *Artykułów wojskowych dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła*¹.

Dotychczasowa literatura historycznoprawna nie poświęca zbyt wiele uwagi problematyce dawnego prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poza artykułami M. Kukieła² i G. Błaszczyka³, pomocne mogą być jedynie

¹ Pragnę zastrzec, że ze względu na bardzo ograniczone ramy niniejszego artykułu niektóre uwagi muszą niejednokrotnie mieć charakter bardzo pobieżny i wybiórczy.

² M. Kukiel: *Zagadka Artykułów wojennych z 1609 roku a wojskowe prawo karne wielkiego księstwa litewskiego*. „Ateneum Wileńskie” 1934.

³ G. Błaszczyk: *Ustawy i artykuły wojskowe Polski i Litwy do 1569 roku*. W: *Lietuvos Valstybe XII—XVIII a.* Red. Z. Kiaupa, A. Mickevicius, J. Sarcevičienė. Vilnius 1997; Idem:

nieliczne prace podejmujące problematykę przedrozbiorowego prawa karnego Rzeczypospolitej szlacheckiej⁴. Bardziej przydatne od tych ostatnich mogą być prace prezentujące historię wojskowości Wielkiego Księstwa Litewskiego, w których odnaleźć można wiele ciekawych dla interesującego nas tematu szczegółów⁵. Podstawową bazę źródłową dla opracowywanej tematyki odnaleźć można w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, gdzie w Archiwum Radziwiłłów, w dziale Militaria, pod sygnaturą 260, znajduje się rękopis nieznanego S. Kutrzebie pomnika prawa wojskowego, które w zamyśle autora niniejszego tekstu ma być kolejnym elementem uzupełniającym fundamentalny dla badaczy zagadnienia zbiór wielkiego historyka i znawcy źródeł dawnej Rzeczypospolitej⁶.

Na system dawnego prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej składały się różne rodzajowo źródła. Początkowo były to edykty i statuty królewskie, które w zasadzie miały charakter wieczysty⁷. Od XVI w. ustawodawstwo wojskowe zaczęło stopniowo przechodzić w ręce sejmu i urzędu hetmańskiego. Uchwały sejmowe dotyczące obowiązku wojskowego wydawał sejm, zazwyczaj z mocą obowiązującą na okres danej wyprawy wojennej lub do następnego sejmiku. Wydaje się, że ówczasnie nie stosowano się jeszcze w pełni do zasady *lex posterior derogat priori*. Faktem jest jednak szerokie używanie w dawnym prawie wojskowym zasady subsydiarności. Dawała ona, choć w praktyce nie zawsze konsekwentnie, pierwszeństwo ustawie najnowszej, nie wykluczając jednak stosowania norm wcześniejszych⁸.

Artykuły wojskowe i ich rola dla ustroju sił zbrojnych i prawa wojskowego. „Czasopismo Prawno-Historyczne” [dalej: CPH] 1979, z. 2.

⁴ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*. Kraków 1937; J. Kamiński: *Historia sądownictwa wojskowego w dawnej Polsce*. Warszawa 1928.

⁵ H. Wisner: *Wojsko litewskie I. połowy XVII wieku*. Cz. 1—3. W: „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” [dalej: SMHW]. T. 19. Cz. 1. Warszawa 1973, s. 61—138; SMHW 1976, T. 20, s. 5—26; SMHW 1978, T. 21, s. 45—148; Idem: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*. W: „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”. Seria: *Historia*. 26. Opole 1988, s. 217—233; A. Rachuba: *Sily zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*. „Przegląd Wschodni” 1994, T. 3, cz. 3, s. 379—410.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD] Archiwum Radziwiłłów [dalej: AR], dz. VII Militaria, sygn. 260 i nast., szczególnie do sygn. 268 — bez paginacji. Odnaleźć można tam nie tylko sporą liczbę aktów normatywnych, ale także wiele materiałów dających obraz funkcjonowania praktyki ówczesnego wojskowego wymiaru sprawiedliwości, głównie w oddziałach prywatnych znajdujących się na żoździe Radziwiłłów. S. Kutrzeba. *Polskie ustawy...*, s. 232 i nast.

⁷ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. VII.

⁸ J. Bardach: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 2. Red. J. Bardach. Warszawa 1966, s. 377—379, 433—434; J. Kamiński: *Historia sądownictwa...*, s. 15. Dla pełniejszego obrazu obowiązywania źródeł dawnego prawa wojskowego zaznaczyć należy, że ważniejsze konstytucje wojenne były często reasumowane przez kolejne uchwały sejmowe. W wyniku tego zwyczajnie przepisy prawa wojennego stanowione w XVII w. obowiązywały nawet do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Trzeba także pamiętać, że w XVIII w. powstawały też specjalne wyciągi

Ważnym momentem w dziejach wojskowego prawa karnego dawnej Rzeczypospolitej, szczególnie w odniesieniu do Korony, było nadanie przez sejm z 1609 r. *Artykułom wojennym hetmańskim* mocy ustawy sejmowej⁹. Po 1609 r. w Koronie publikowano jednak różne przepisy prawa wojskowego, jak na przykład *Artykuły wojskowe dla autoramentu cudzoziemskiego Władysława IV*, *Ordynację sądów wojskowych* za panowania Jana Kazimierza, *Artykuły dla artylerii* Władysława IV i *Artykuły wojskowe* wydane z rozkazu króla Augusta II w 1697 r. lub 1698 r. oraz nieznanne S. Kutrzebie *Artykuły wojskowe* Augusta III z 1749 r.¹⁰ Warto zaznaczyć, że w XVII i XVIII w. artykuły wojskowe wydawane były przez liczne związki konfederackie, różne formacje wojskowe piechoty, jazdy, kozaków rejestrowych czy marynarki wojennej¹¹.

Dotychczasowe badania pozwalają sądzić, że na Litwie panowała inna niż w Koronie hierarchia przepisów prawa wojskowego. W pierwszej kolejności

z *Volumina Legum* [dalej: VL] na potrzeby dowódców i sądów wojskowych. Hetmani odwoływali się w czasach stanisławowskich do konstytucji szesnastowiecznych, czego klasycznym przykładem jest okres walki o zakres uprawnień urzędu hetmańskiego z lat 1775—1776. Zob. np. Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddz. Wawel, Archiwum Podhoreckie Rzewuskich [dalej: Podh.], sygn. 172; VL T. 3, s. 198—204; H. Grajewski: *Granice czasowe mocy obowiązującej norm dawnego prawa polskiego*. Łódź 1970, s. 77, 85, 120—121; A. Lityński: *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI—XVIII wieku*. Katowice 1976, s. 148.

⁹ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XIV—XVIII.

¹⁰ Ibidem, s. 209—222, 225—232, 292—297; *Pamiętniki o Koniecpolskich*. Wyd. S. Przyłęcki. Lwów 1842., s. 283—284; AGAD AR, dz. VII, sygn. 5, sygn. 260; AGAD Archiwum Zamojskich, sygn. 3112, s. 180—180v.; Podh. I, sygn. 172, s. 234—252.

¹¹ Wyliczenie przykładowe: *Porządek i Artykuły do konfederacji należące* [Konfederacji Józefa Cieklińskiego z 7 stycznia 1612 r.]. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [dalej: Czart.] sygn. 107, s. 29—36; nieznanne S. Kutrzebie *Artykuły wojskowe dla oddziałów pospolitego ruszenia ciągnącego w 1621 roku pod Chocim; Artykuły wojenne, które będą według praw od nas podane, otrąbione i do porządku wojennego sposobione; mają być od wszech stanów trzymane i zachowane. Toż się ma i w ciągnięciu o artykułach i porządkach kastańskich rozumieć*. Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie [dalej: PAU Kr.], sygn. 2251/3, s. 233v.—234; *Artykuły konfederatów chocimskich z 1622 r.*, znane jako *Artikuli postanowione do konfederacji chocimskiej żołnierskiej, które to stróżem victiwego i dobrej sławy naszej*. Czart., sygn. 444, s. 228—230; *Artykuły wojskowe tzw. Związku Święconego z 23 czerwca 1661 r.*, znane jako *Fundament do porządku dobrego w dochodzeniu krwawego żołdu zasłużonego*. Czart., sygn. 1957, s. 9—13; *Artykuły wojskowe wojska litewskiego z 20 września 1661 r.*, znane jako *Artykuły z Koła rycerskiego zgodnie wszystkich braci namówione przy związku i przysiędze dnia 20 IX 1661 roku spisane*. W: „Scriptores Rerum Polonicarum”. T. 3: S.F. Medeksza: *Księga pamiątnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1664—1668*. Kraków 1875, s. 231—234; *Artykuły tzw. Związku Pobożnego z grudnia 1661 r.*, znane jako *Artykuły Związku Wojska Kwarciariego tak Konnego jako i pieszego (albo) pobożnego*. Czart., sygn. 2015, s. 5—15; *Wreszcie Artykuły wojskowe konfederacji Piotra Baranowskiego z 1696 r.* Czart., sygn. 186, s. 217—219, 249—252; J. Wimmer: *Błażeja Lipowskiego pierwszy polski regulamin piechoty*. SMHW 1976, T. 20, s. 335—357; *Artykuły wojskowe konfederatów barskich z 7 marca 1771 roku*. Wyd. W. Konopczyński. *Konfederacja barska. Wybór tekstów*. Kraków 1928, s. 109—111; *Artykuły kaperskie*, s. 93 i nast. W: S. Bodniak: *Polska a Baltyk za ostatniego Jagiellona*. Kórnik 1946.

władze wojskowe kierowały się postanowieniami kolejnych statutów (stosowanych głównie w odniesieniu do oddziałów pospolitego ruszenia) i konstytucji sejmowych, a dopiero w dalszej kolejności — artykułów wojskowych (głównie dla oddziałów zaciężnych) wydawanych przez władców i hetmanów litewskich. Spośród artykułów wojskowych najważniejszymi pomnikami wojskowego prawa na Litwie były, opublikowane prawdopodobnie ok. 1566 r., *Artykuły żołnierskie* hetmana Grzegorza Chodkiewicza oraz artykuły wojskowe hetmanów Krzysztofa Radziwiłła z 1635 r. i Janusza Radziwiłła z 1648 r.¹²

Wydawanie przez hetmanów litewskich odrębnych przepisów prawa wojskowego, szczególnie po 1609 r., świadczy nie tylko o stałym dążeniu Litwy do utrzymywania odrębności również w tej sferze prawnej, ale także o dostrzeganiu nowych tendencji, jakie w związku ze stałym rozwojem wojskowości ujawniały się w pierwszej połowie XVII stulecia. Dobitnie świadczy o tym wydanie przez hetmana wielkiego litewskiego Krzysztofa Radziwiłła w sierpniu 1635 r., po ekspedycji inflanckiej, *Artykułów wojskowych*. Składały się one z 89 artykułów, które — jak to wcześniej już praktykowano — doraźnie regulowały zasady dyscypliny wojskowej oraz sposób wymierzania sprawiedliwości wszystkim, którzy złamali prawo w czasie wyprawy wojennej¹³. Znane są co najmniej dwie redakcje artykułów Krzysztofa Radziwiłła, z których krótsza, ale praktycznie tej samej treści, została zamieszczona w 1673 r. w zbiorze hetmana Michała Kazimierza Paca, dlatego też często błędnie nazywana jest *Artykułami wojskowymi Paca*¹⁴. *Artykuły wojskowe* Krzysztofa Radziwiłła obowiązywały

¹² Warto wspomnieć, że artykuły G. Chodkiewicza z powodzeniem współzawodniczyły z koronnymi *Artykułami hetmańskimi* z 1609 r. o miano najważniejszej kodyfikacji prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej; co ciekawe, także w odniesieniu do znajomości polskiego prawa wojskowego za granicą. Jak wynika z obcych zbiorów prawa znanych jako *Corpus iuris militaris*, które publikowano w XVII i XVIII stuleciu w Europie, artykuły G. Chodkiewicza jeszcze w latach dwudziestych XVIII w. uznawane były za najważniejszą ustawę wojskową Królestwa Polskiego. Szerzej patrz: AGAD, Arch. Radziwiłłów, dz. VII, sygn. 5; Popis pospolitego ruszenia w województwie mińskim z 10 grudnia 1734 r.; S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XVII—XVIII, 127—138; M. Kukiel: *Zagadka...*, s. 202—210; K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi artykułami wojskowymi XVII stulecia*. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. T. 1. Kraków 1938, s. 269—273; S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 232—260, 261—271; Zob. też H. Wisner: *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła*. „Rocznik Białostocki” 1973, s. 67; *Artykuły wojskowe za najjaśniejszych królów polskich i hetmanów W.Ks.L. wojsku ustanowione wydane z rozkazu hetmana Michała Kazimierza Paca*. Wilno 1673.

¹³ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 232 i nast.

¹⁴ *Artykuły wojskowe za najjaśniejszych królów polskich i hetmanów W.Ks.L. wojsku ustanowione wydane z rozkazu hetmana Michała Kazimierza Paca...*; Oprócz zmian stylistycznych, przy redakcji drugiej opuszczono trzy artykuły (12, 13, 52), a dodano cztery nowe (12, 43, 75 i 76). Jedynie w wersji Paca w art. 56 i 66 wprowadzono ważne zmiany, polegające na usunięciu z nich zapisów o doraźnym obowiązywaniu artykułów wojskowych, co było spowodowane chęcią nadania im znaczenia podobnego do koronnych artykułów hetmańskich z 1609 r. Szerzej zob. S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XIX, 232 i nast.

wszystkie osoby wojskowe i regulowały różne sfery życia wojskowego, najczęściej jednak zawierały opisów przestępstw typowo wojskowych¹⁵.

Kolejne odrębne od koronnych artykuły wojskowe ukazały się w 1648 r. z rozkazu hetmana Janusza Radziwiłła. Ogłoszono je w obozie pod Hłuskim. Były bardzo obszerne (składały się z 97 artykułów), a częściowo oparto je na artykułach Krzysztofa Radziwiłła¹⁶.

Ogłaszanie na Litwie artykułów wojskowych po 1609 r. świadczy o tym, że najprawdopodobniej nie uznawano tam *Artykułów hetmańskich* z 1609 r., które miały — zgodnie z uchwałą sejmową — moc ustawy wieczyście obowiązującej. Tego, że na Litwie także dążono do ustalenia artykułów obowiązujących wieczyście dowodzi zbiór hetmana Michała Kazimierza Paca, w którym nadano moc wieczyście obowiązujących na Litwie artykułom wojskowym Krzysztofa Radziwiłła, oraz tekst artykułów wojskowych, który odnaleźć można w zbiorach Biblioteki Czartoryskich. Składały się one z trzech części, z których pierwsza i trzecia odpowiadały kodyfikacji wojskowej koronnej z 1609 r., a część druga składała się z dosłownie powtórzonych (art. 42—89) *Artykułów wojskowych* Krzysztofa Radziwiłła z 1635 r.¹⁷

Upadek wojskowości Rzeczypospolitej szlacheckiej z początków doby saskiej jest widoczny także w sferze prawodawstwa wojskowego. Zarówno w Koronie, jak i na Litwie niemal zupełnie zanikł rozwój prawa wojskowego, a co gorsza — dyscyplina wojskowa, natomiast przysłowiowa ostrość wojskowego wymiaru sprawiedliwości głównie stała się hasłem, a nie rzeczywistością¹⁸. Prawo wojskowe czasów saskich oraz doby stanisławowskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej rozwijało się przede wszystkim na dwóch płaszczyznach. Pierwszą były zbiory najważniejszych, obowiązujących zgodnie z zasadą subsydiarności, dawnych praw wojskowych, drugą natomiast — nowe ustawodawstwo wojskowe, którego najważniejsze osiągnięcie stanowiła niewątpliwie kodyfikacja prawa wojskowego z 1775 r., będąca pierwowzorem *Artykułów wojskowych dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła*¹⁹.

Pierwszym ważniejszym przedsięwzięciem w dziedzinie porządkowania prawa karnego wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVIII w. był *Corpus iuris militaris Polonicum*, wydany przez audytora wojskowego Samuela Brodowskiego w 1753 r. To — co warto podkreślić — nie tylko zbiór norm prawnych, lecz przede wszystkim bardzo obszerne kompendium wiedzy o prawie wojskowym Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podstawę tego dzieła stanowiły *Artykuły hetmańskie* aprobowane przez sejm w 1609 r. S. Brodowski zamieścił

¹⁵ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 234—261.

¹⁶ Ibidem, s. 261—273.

¹⁷ Czart., sygn. 2245, s. 11—28; M. Kukiel: *Zagadka...*, s. 202—224.

¹⁸ J. Kitowicz: *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*. Wstęp i objaśnienia M. Janik. Kraków 1925, s. 240—241.

¹⁹ Szerzej zob. W. Organiściak: *Kodeksy wojskowe w Polsce roku 1775*. Katowice 2001.

w nim imponujące zestawienie i analizę przepisów prawa wojskowego dawnej Rzeczypospolitej. Często też odwoływał się do praw obcych, w tym głównie wojskowych, nie zapominając o praktyce i licznych przykładach²⁰.

Kolejny, o wiele bardziej interesujący z naszego punktu widzenia, typowy zbiór prawa wojskowego wydano w 1754 r. w Nieświeżu z inicjatywy hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła. Bardzo obszerny podtytuł tego zbioru zawierał między innymi uzasadnienie mówiące o tym, że „artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów W. Ks. Litewskiego różnymi czasy ustanowione dlatego, że tak już były w niepamięci i niewiadomości zagrzebione, tak się stały samemu nawet rycerstwu nieznanymi, że wielu okrom imienia tego: Artykuły wojskowe, więcej o nich w osobności nie wiedziało, dla czego też wiele przestępstw grubego przeciw nim się działo”. Co ciekawe, w wydawnictwie tym dano pierwszeństwo *Artykułom hetmańskim* z 1609 r., tzw. sejmowym lub koronnym, co jeszcze bardziej komplikuje kwestię obowiązywania na Litwie artykułów wojskowych, przynajmniej w XVIII w.

Na kolejnych miejscach plasują się *Artykuły wojskowe Władysława IV dla cudzoziemskiego autoramentu*, o których S. Brodowski pisał, że zostały opublikowane *privata activitate*, dalej — *Ordynacja sądów wojskowych* przygotowana za panowania króla Jana Kazimierza, *Artykuły żołnierskie* hetmana litewskiego Grzegorza Chodkiewicza z 1566 r., *Artykuły wojskowe* Janusza Radziwiłła oraz hetmana Michała Paca, a także regulamin hetmana litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła z 1746 r., na końcu zaś — *Excerpt ex Volumina legum konstytucji titulo: militares et nobiles*²¹.

W 1755 r. w Elblągu ukazała się nowa pozycja, nosząca tytuł *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów W. Ks. Litt. różnymi czasy ustanowione, z rozkazu J.O. księcia Jegomości Michała V Kazimierza Radziwiłła, wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego W.X. Litt...* z adnotacją: *po uczynionej ścisłej rewizji i augmentacji drukiem powtórzone*. Michał Kazimierz Radziwiłł zamyślał, że będzie ona litewskim odpowiednikiem *Corpus iuris Polonicum*, przygotował ją bowiem ten sam człowiek — Samuel Brodowski, który we wstępie do tego dzieła pisał między innymi, że miał od Radziwiłła „poleczone opus ad elaborandum pod tytułem *Corpus iuris militaris lithuanicum*”.

W odniesieniu do publikacji z 1754 r. S. Brodowski zmienił układ dzieła na chronologiczny. Na pierwszym miejscu znalazły się *Artykuły żołnierskie* G. Chodkiewicza z 1566 roku. Dodano także *Artykuły dla artylerii* Władysława IV i *Artykuły wojskowe* Augusta II z 1698 r., które jednak umieszczono na końcu, nie wiadomo zresztą dlaczego. Godne podkreślenia jest także wydrukowanie

²⁰ S. Brodowski: *Corpus iuris militaris Polonicum*. Elbląg 1753.

²¹ *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione z rozkazania hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła. Nieśwież 1754.*

niektórych pomników w brzmieniu pierwotnym, co zapewne umożliwiło korzystanie z archiwum hetmana Michała Kazimierza Radziwiłła i jego poprzedników²².

Jeśli chodzi o litewskie ustawodawstwo wojskowe XVIII w., to należy podkreślić, że oprócz wspomnianych zbiorów koncentrowano się na wydawaniu ustawodawstwa dla oddziałów prywatnych. Spośród znanych chronologicznie uwagę zwraca, niemal nieznaną historykom prawa, *Extrakt Artykułów wojskowych*, wydany 29 kwietnia 1733 r. z rozkazu księcia Hieronima Radziwiłła dla garnizonu na zamku w Słucku. Ten pomnik prawa był po części kompilacją artykułów wojskowych Władysława IV i artykułów Augusta II²³.

O wiele bardziej oryginalne przedsięwzięcie ustawodawcze stanowiło ogłoszenie przez Michała Kazimierza Radziwiłła hetmana wielkiego litewskiego *Regulaminu podczas koła generalnego wojskowego*. Ten wydany drukiem 1 września 1746 r. w Nieświeżu akt prawny był zbiorem zaleceń regulaminowych, zawierających między innymi szczegółowy opis umundurowania oraz sposobu sprawowania służby²⁴.

Dalszy rozwój litewskiego prawa wojskowego, tworzonego przede wszystkim przez przedstawicieli rodu Radziwiłłów, ma związek głównie z ich oddziałami prywatnymi. Kilka wersji artykułów wojskowych wydawanych dla milicji radziwiłłowskich można odnaleźć w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych, w Archiwum Radziwiłłów, w dziale Militaria. Niestety, w większości przypadków jest wiele niejasności co do daty powstania czy zakresu obowiązywania owych pomników prawa²⁵.

Jednymi z bardziej interesujących i zapewne najwcześniej ogłoszonych są *Artykuły wojskowe* wydane przed 1747 r. z rozkazu Hieronima Floriana Radziwiłła. Składają się one z 24 artykułów i przypominają *Artykuły wojskowe* Augusta II Sasa z 1698 r., wydane dla wojsk obcego autoramentu prawdopodobnie w związku z wyprawą podhajecką²⁶.

O próbach udoskonalania wojskowego prawa karnego obowiązującego w oddziałach litewskich świadczy fakt, że kolejne wersje artykułów wojskowych będące spuścizną po rodzie Radziwiłłów, a wydane także z rozkazu Hieronima Floriana Radziwiłła 1 marca 1747 r. i w 1752 r. były już znacząco rozbudowane (składały się z 34 artykułów). Analiza porównawcza ich treści z normami

²² *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów... po uczynionej ścisłej rewizji drukiem powtórzone*. Wyd. S. Brodowski. Elbląg 1755.

²³ AGAD AR, dz. VII, sygn. 260. W Bibliotece Czartoryskich znajdują się inne akty prawa wojskowego o charakterze regulaminów dla twierdz, np.: *Regulamin odprawiania straży w twierdzy dyneburskiej*. Czart., sygn. 2235, s. 41—44, oraz *Instrukcja w sprawie utrzymania twierdzy w Kudaku w porządku i gotowości bojowej*. Czart., sygn. 136, s. 363—366.

²⁴ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 297.

²⁵ Większość znajduje się w AGAD AR, dz. VII Militaria, sygn. 260 bez paginacji.

²⁶ *Ibidem*; S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 292 i nast.

koronnego prawa wojskowego zdaje się wskazywać, że stanowiły rozszerzoną wersję artykułów Augusta II²⁷. Wymienione przepisy prawa wojskowego musiały obowiązywać w oddziałach Radziwiłłów co najmniej do 1771 r. W omawianych materiałach odnaleźć można bowiem niemal bliźniacze trzy wersje artykułów ogłoszone z rozkazu Karola Stanisława Radziwiłła. Na jednej z kopii figuruje nawet dopisek, świadczący o tym, że opublikowano je w 1771 r.²⁸

Z osobą Karola Stanisława Radziwiłła wiąże się bardzo ważna i interesująca z punktu widzenia niniejszego artykułu, dotychczas zaś nieznaną literaturze przedmiotu karta z dziejów prawa karnego wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego. We wspomnianym już dziale Militaria Archiwum Radziwiłłów znajduje się kopia obszernych *Artykułów wojskowych* (składały się z 50 artykułów, niestety, bez daty i miejsca ogłoszenia) wydanych z rozkazu Karola Stanisława Radziwiłła, które przypominają najważniejszą osiemnastowieczną kodyfikację wojskowego prawa karnego materialnego z 1775 r. Otóż wśród reform w prawie wojskowym u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej na plan pierwszy wysuwa się właśnie kodyfikacja z 1775 r. Składały się na nią *Artykuły wojskowe*, będące zbiorem przepisów prawa karnego materialnego, oraz *Proceder prawny wojskowy*, który zawierał normy prawa procesowego i ustroju sądów wojskowych. Niektóre rozwiązania *Artykułów wojskowych* oraz *Procederu prawnego wojskowego* wyraźnie nawiązują do myśli oświeceniowych i idei humanitarnych. Najważniejszym w pełni zrealizowanym postulatem doby Oświecenia było skodyfikowanie prawa wojskowego. Zdołano w nim wprowadzić zasadę *nulla poena sine lege*. Zmniejszono rolę zwyczaju, zasady subsydiarności, a także niemal zupełnie zerwano ze stosowaniem analogii. Prawie w pełni urzeczywistniono też zasadę równości wobec prawa. Przyjęto subiektywne przesłanki odpowiedzialności, wprowadzono gwarancje zabezpieczające osoby wojskowe przed samowolnym uwięzieniem. Zmiany w systemie kar w kodyfikacji z 1775 r. doprowadziły jedynie do częściowego wyeliminowania kary śmierci, zamiast której wprowadzono karę dożywotniego więzienia połączonego z obowiązkiem pracy. Niemal zupełnie wyeliminowano sankcje okrutne, hańbiące i arbitralne. Nie udało się natomiast zastąpić krytykowanych przez wielu humanitarystów kar cielesnych innym, bardziej humanitarnym rodzajem sankcji. Wspomniane *Artykuły wojskowe* Karola Stanisława Radziwiłła wydane dla jego milicji wzorowane były właśnie na *Artykułach wojskowych* z 1775 r. Szczególnym wyróżnikiem kodyfikacji ra-

²⁷ AGAD AR, dz. VII Militaria, sygn. 260 bez paginacji. Możliwe, że powstały one na wzór *Artykułów wojskowych* Augusta III, których jedyna kopia datowana jest na rok 1749. AGAD AR, dz. VII Militaria, sygn. 5 bez paginacji. Nie można też wykluczyć ewentualności odwrotnej, tj. tego, że właśnie przepisy z 1747 r. wydane przez Radziwiłłów były pewną inspiracją dla wydania *Artykułów wojskowych* Augusta III z 1749 r. Problem wymaga jednak gruntownych i żmudnych badań porównawczych, w których należy także uwzględnić przepisy obce, w tym w szczególności saskie, szwedzkie oraz pruskie.

²⁸ AGAD AR, dz. VII, sygn. 260 bez paginacji.

dziwiłłowskiej było w istocie zupełne wyeliminowanie kary śmierci, jaka występowała w kodyfikacji koronnej z 1775 r. za przestępstwa typowo wojskowe, i zastąpienie jej karą dożywotnich robót w szańcu lub zamku oraz wyeliminowanie kary piętnowania, którą знаła kodyfikacja z 1775 r. w przypadku orzekania kary dożywotnich robót. Tę ostatnią karę w artykułach radziwiłłowskich wymieniano w przypadku popełnienia następujących przestępstw: nieposłuszeństwa w stosunku do księcia lub dowódców, użycia broni w czasie bójki i zranienia lub zabicia współtowarzysza, wzniesienia niepokoju i tumultów, zaśnięcia na warcie lub kradzieży w czasie jej pełnienia, dezercji, nieprzestrzegania warunków składowania skarg położonym, podpalania i dokonywania szkód w obcym mieniu, publicznego domagania się zapłaty żołdu, spoufalania się z podwładnym²⁹. Znamienne jest zatem to, że w przepisach tworzonych na Litwie mamy do czynienia z większym wpływem idei humanitarnych niż w prawie koronnym. Tendencja ta była widoczna do końca istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej, co widać między innymi w projektach litewskiej i koronnej deputacji, przygotowujących w dobie Sejmu Wielkiego tzw. Kodeks Stanisława Augusta. Otóż w litewskim projekcie prawa karnego materialnego autorstwa Józefa Weysenhoffa zniesiono zupełnie karę śmierci, natomiast w projekcie koronnym autorstwa Józefa Szymanowskiego kara śmierci została utrzymana³⁰.

Przechodząc do próby odpowiedzi na pytanie o źródła pochodzenia *Artykułów wojskowych dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła*, należy w pierwszej kolejności podkreślić, że ich podobieństwo do *Artykułów wojskowych z 1775 r.* wydaje się niekwestionowane. Analiza źródeł kodyfikacji z 1775 r. wykazuje podobieństwo do *Artykułów wojskowych z 1775 r.*, do przepisów saskich, pruskich, szwedzkich oraz ważniejszych przepisów prawa wojskowego polskiego i litewskiego³¹. W niniejszym artykule rozważania w tym zakresie zostaną zatem częściowo ograniczone, głównie do wskazania ważniejszych treści artykułów litewskich oraz różnic między nimi a kodyfikacją z 1775 r. Analizie podlegać będą *Artykuły wojskowe Augusta III z 1749 r.* oraz *Artykuły wojskowe Władysława IV dla wojska cudzoziemskiego*. Włączenie do prac porównawczych tych ostatnich pozwoli ustalić wpływy szwedzkie. Analizą zostaną objęte także inne obowiązujące w Rzeczypospolitej szlacheckiej artykuły wojskowe³².

Artykuł 1, mówiący o obowiązkach względem religii, w kodyfikacji litewskiej i polskiej z 1775 r. różni się jedynie szczegółami redakcyjnymi i jest bar-

²⁹ *Artykuły wojskowe dla milicji księcia Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wileńskiego* (ogłoszone prawdopodobnie po 1775 r.), art. 3—6, 8, 16, 20, 24, 27, 28, 30. AGAD AR, dz. VII, sygn. 260 bez paginacji.

³⁰ A. Lityński: *Myśl humanitarna w Polsce czasów Oświecenia. Prawo karne materialne*. W: *Z dziejów sądów i prawa*. Red. A. Lityński. Katowice 1992, s. 76—78.

³¹ W. Organiściak: *Kodeksy wojskowe w Polsce...*, s. 29—41.

³² *Artykuły pruskie (1764)*, *Artykuły wojskowe (1775)*, *Artykuły wojenne Augusta III (1749)*. AGAD Archiwum Radziwiłłów, dz. VII, sygn. 5 bez paginacji. Cyt. za: *Artykuły saskie z 1749 r.*

dzo podobny do *Artykułów wojennych* Augusta III. Przepisy o podobnej treści odnaleźć można praktycznie we wszystkich ważniejszych kodyfikacjach prawa wojskowego dawnej Rzeczypospolitej. Najbliższe redakcyjnie, choć już zupełnie różne są przepisy *Artykułów Władysława IV dla wojska cudzoziemskiego* oraz *Artykuły wojskowe Augusta II*³³.

Artykuł 2 kodyfikacji litewskiej dla milicji radziwiłłowskiej, który traktuje o przestępstwach przeciwko religii, w tym także o przestępstwie cesarzy, niemal niczym nie różni się od artykułów z 1775 r. i artykułów saskich napisanych dla wojsk polskich za czasów Augusta III, które z kolei były wzorowane na przepisach artykułów Augusta II. Te zaś pod względem treści są podobne do przepisów artykułów króla Władysława IV, które — jak wykazał K. Koranyi — były niemal wierną kopią artykułów króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa z 1621 r. Znając historię recepcji prawa wojskowego w XVI i XVII w., nie sposób wykluczyć istnienia jakiegoś trzeciego wzorca, który posłużył kodyfikatorom szwedzkim i saskim do stworzenia przepisu traktującego o przestępstwach przeciwko religii. Co ciekawe, w ważniejszych rodzimych artykułach wojskowych brak podobnych uregulowań. Należy także podkreślić, że w artykułach radziwiłłowskich w drodze wyjątku utrzymano karę śmierci za niektóre przestępstwa przeciwko religii, zaznaczając jednak wyraźnie, że jest to oparte na „urzędowych przepisach prawa Boskiego i Świeckiego”, dając tym samym sygnał, że prawo wojskowe w tym przypadku nie będzie naruszało przepisów powszechnie obowiązujących czy też tworzyło jakichkolwiek wyjątków dla żołnierzy³⁴.

Artykuły 3—7 kodyfikacji z 1775 r., traktujące o posłuszeństwie i wierności względem Radziwiłłów (na kopii widnieje dopisek, że dla Księcia Karola Stanisława Radziwiłła), przełożonych i oficerów, mają swe bardzo podobnie brzmiące odpowiedniki w tak samo ponumerowanych przepisach Augusta III oraz w przepisach polskich z 1775 r. Poza drobnymi różnicami redakcyjnymi, należy wskazać, że w stosunku do kodyfikacji z 1775 r. przepisy litewskie opatrzone są nieco innymi sankcjami, a podstawowa różnica dotyczy braku w nich kary śmierci, którą zastąpiono karą dożywotniego więzienia, połączoną z karą

³³ Por. Artykuł 1 kodyfikacji Augusta III z 1749 r. oraz kodyfikacji polskiej z 1775 r. Ogólne podobieństwo lub podobne uregulowania odnaleźć można także w następujących kodyfikacjach: *Artykuły wojskowe Władysława IV dla cudzoziemskiego zaciągu* [cyt. *Artykuły Władysława IV*], w: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 210, cz. 1, art. 1; *Artykuły wojskowe Augusta II* [cyt. *Artykuły Augusta II*], w: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 292, art. 1; *Artykuły wojenne hetmańskie autoritate sejmu aprobowane z 1609 r.* [cyt. *Artykuły hetmańskie z 1609 r.*], w: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 176; Krzysztofa Radziwiłła hetmana wielkiego litewskiego *artykuły wojskowe z 1635 r.* [cyt. *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła*], w: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 234—235, art. 2; Janusza Radziwiłła hetmana polnego W. Ks. Litewskiego *Artykuły wojskowe z 1648 r.* [cyt. *Artykuły Janusza Radziwiłła*], w: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 261, art. 1.

³⁴ Artykuł 2 w redakcji polskiej z 1775 r. i Augusta III z 1749 r.; *Artykuły Augusta II* art. 1; *Artykuły Władysława IV* art. 1; S. Salmonowicz: *Prawo karne oświeconego absolutyzmu. Z dziejów kodyfikacji karnych przelomu XVIII/XIX w.* Toruń 1966, s. 199.

robót (taczek) w szańcu lub zamku. Częściowo podobne normy można odnaleźć we wszystkich ważniejszych kodyfikacjach prawa wojskowego dawnej Rzeczypospolitej. Warto podkreślić, że w redakcji saskiej z 1749 r., w art. 3—5, także zrezygnowano z kary śmierci, zatem tendencje humanitarne, które niewątpliwie znalazły swe odzwierciedlenie w kodyfikacji litewskiej, mogły pojawić się w niej także za sprawą znanych na Litwie *Artykułów wojennych* Augusta III³⁵.

Artykuł 8 kodyfikacji radziwiłłowskiej, podobnie jak w kodyfikacji polskiej z 1775 r., traktuje o postępowaniu w przypadku starć i kłótni między żołnierzami. Ma on swój odpowiednik w art. 8 kodyfikacji Augusta III z 1749 r., w której podobnie jak w kodyfikacji litewskiej, karę śmierci zastąpiono karą dożywotnich robót fortecznych³⁶.

Natomiast art. 9 przepisów radziwiłłowskich, jak kodyfikacja z 1775 r., traktuje o postępowaniu w stosunku do sprawców i uczestników pojedynków. Ma on swój odpowiednik w przepisach saskich z 1749 r. opatrzonych tym samym numerem. Należy jednak zaznaczyć, że poza drobnymi różnicami redakcyjnymi są także inne rozbieżności. I tak, przepisy litewski i polski z 1775 r. mówią o rozmyślnym i dobrowolnym wyzwaniu oraz wyjściu na pojedynek, natomiast w wersji saskiej brak tego typu precyzyjnych określeń. We wcześniejszych przepisach prawa wojskowego stosowanych w wojsku dawnej Rzeczypospolitej odnaleźć można wiele norm zakazujących, podobnie jak art. 8 i 9 kodyfikacji z 1775 r., wszelkich starć, kłótni czy pojedynków. Najbardziej szczegółowo regulowały tę problematykę przepisy *Artykułów Władysława IV dla wojsk cudzoziemskiego zaciągu*³⁷.

Kolejne przepisy artykułów radziwiłłowskich opatrzone numerami 10—12 są niemal identyczne z mającymi taką samą numerację *Artykułami wojskowymi* z 1775 r., a co ciekawe, nie posiadają swych odpowiedników w przepisach saskich. Pierwszy z nich nakazywał przeprowadzanie rzetelnej rewizji przez

³⁵ Zob. art. 3—7 w redakcji polskiej, art. 3—7 w redakcji Augusta III. *Artykuły hetmańskie* art. 4; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* art. 3, 4; *Artykuły Janusza Radziwiłła* art. 18; *Artykuły Władysława IV* — cały tytuł II: *O powinności przeciw królowi jego Mości i o władzy urzędników wojskowych i o posłuszeństwie żołnierskim*; *Artykuły Augusta II* art. 2, 3. Powyższy wniosek wynika po części z badań T. Ciesielskiego: *Armia koronna w czasach Augusta III*. Warszawa 2009, szczególnie s. 391—419.

³⁶ W odniesieniu do art. 8 warto zauważyć, że wersja z 1775 r. uściśliła definicję przestępstwa sporów między żołnierzami; wskazuje na występowanie konstrukcji winy umyślnej, nakazując analizę poszczególnego przypadku przez sąd według okoliczności i uznania, wyłączając skazanie w przypadku wystąpienia warunków obrony koniecznej. *Artykuły polskie z 1775 r.* wyprzedziły w tej materii analizowane przepisy saskie, a także niepoddawane analizie w tym artykule przepisy pruskie.

³⁷ *Artykuł 9* we wszystkich trzech analizowanych kodyfikacjach; *Artykuły hetmańskie* art. 30, 31; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* art. 45—49; *Artykuły Janusza Radziwiłła* art. 8—10; *Artykuły Władysława IV* tytuł XII: *O buntach, zwadach i pojedynkach* art. 1, 3, 4; *Artykuły Augusta II* art. 13; W. Organiściak: *Z badań nad karą pozbawienia wolności w wojskowym prawie karnym Rzeczypospolitej szlacheckiej*. W: *Z dziejów sądów i prawa...*, s. 38.

podoficera w kompanii, drugi zakazywał samowolnej zmiany terminu warty czy służby przez podoficera; ostatni (art. 12) ostrzegał przed podawaniem fałszywych danych o stanie pododdziału przez podoficera. Godne podkreślenia jest to, że przepisy te zawierają nieco nowocześniejszy i nie tak okrutny katalog sankcji, zróżnicowany w zależności od tego, czy przestępstwo zostało popełnione po raz pierwszy (kara 24-godzinnego zamknięcia w łańcuszki lub proporcjonalne stanie na kołku), drugi (czasowa degradacja od pół roku do roku) czy trzeci (bieganie przez różgi i dożywotnia degradacja). Niewykluczone, że mamy tu do czynienia z recepcją norm regulaminowych. Na przykład art. 11 kodyfikacji polskiej z 1775 r. miał swój odpowiednik w przepisach *Regulaminu dla Regimentu Gwardii Pieszej Koronnej J.K.Mci i Rzeplitej* z 1769 r.

Warto także zauważyć, że wydane w 1775 r. regulaminy służby obozowej oraz garnizonowej dla piechoty i kawalerii odsyłały w swych uregulowaniach odnoszących się do samowolnej zmiany terminu służby wartowniczej czy nierzetelnej rewizji pododdziału do artykułów wojskowych, grożąc zastosowaniem znajdujących się w nich sankcji. Wprowadzenie wspomnianych norm dotychczas niewystępujących w artykułach wojskowych może wskazywać na to, że ustawodawca korzystał także z innych, nieznanych nam kodyfikacji³⁸.

Artykuł 13 przepisów radziwiłłowskich (litewskich) zakazujący hazardu ma swe odpowiedniki zarówno w przepisach polskich z 1775 r., jak i saskich, w stosunku do których zawiera jednak zróżnicowane kary, uzależnione od wystąpienia recydywy. Normy zakazujące hazardu odnaleźć można w niektórych dawnych artykułach wojskowych³⁹.

Artykuł 14 kodyfikacji radziwiłłowskiej zakazujący przebywania po capstrzyku poza kwaterą oraz art. 15 nakazujący uczestniczenie w pracach obozowych i fortyfikacyjnych mają swe odpowiedniki w bardzo podobnie brzmiących przepisach kodyfikacji koronnej z 1775 r. Z wcześniejszych kodyfikacji zwraca uwagę występujące w *Artykułach wojskowych Władysława IV* podobieństwo rozwiązań potraktowane jednak bardzo kazuistycznie⁴⁰.

³⁸ Artykuły 10—12 kodyfikacji polskiej z 1775 r.; *Regulamin dla Regimentu Gwardii Pieszej Koronnej JKMci i Rzeplitej...* (1769), s. 370; *Regulamin służby obozowej... pieszych...* (1775), s. 143, 186.

³⁹ *Artykuły hetmańskie* art. 25; *Artykuły Janusza Radziwiłła* art. 7.

Artykuły radziwiłłowskie, art. 13 „Gra w pieniądze niemniej unterofficerom iak prostym żołnierzom, pierwszym pod karą krótko w Łańcuszki zamknięcia lub na kołkach stania, drugim pod bieganiem przez różgi przez Wach-paradę zakazujemy”.

Artykuły Augusta III, art. 12 „Granie w karty albo w kostki pod karą różg biegania zakazane będzie”.

Artykuły polskie art. 13

„Gra w pieniądze niemniej Unter-officerom jako i prostym żołnierzom pod karą w łańcuszki krótkiego zamknięcia i na kołkach stania, drugim pod bieganiem przez różgi przez Wach-paradę zakazuje się”.

⁴⁰ Artykułom 14 i 15 kodyfikacji radziwiłłowskiej i polskiej odpowiadały artykuły saskie nr 11 i 12. Por. *Artykuły Władysława IV* tytuł IV: *O robotach żołnierskich*.

Kolejna norma *Artykułów wojskowych* Karola Stanisława Radziwiłła zakazywała wszczynania alarmu pod bokiem pełniącej służbę warty. Jest ona redakcyjnie niemal identyczna z przepisami polskimi z 1775 r. i podobna do przepisów saskich (art. 13). Jednak ustawodawca litewski zamienił występującą w artykułach z 1775 r. karę śmierci na karę dożywotnich robót w szańcu lub zamku⁴¹.

Artykuł 17 kodyfikacji litewskiej, analogicznie jak polskiej z 1775 r., zawiera dyspozycję podobną do art. 14 przepisów saskich z 1749 r. Wszystkie te normy zakazywały spóźniania się na wartę lub pełnienia tej służby po spożyciu alkoholu. Dalsze przepisy kodyfikacji litewskiej, brzmiące bardzo podobnie jak w przepisach z 1775 r. — art. 18 i 19 — zakazywały wychodzenia z kwater po ogłoszeniu ciszy nocnej bez zgody przełożonych, obostrzając sankcją w stosunku do żołnierzy pijanych. Należy dodać, że podobne zapisy można odnaleźć w regulaminach służbowych z 1775 r.⁴²

Artykuł 20 kodyfikacji litewskiej zawierał nakaz ukarania wartownika, który zasnął na warcie lub opuścił samowolnie stanowisko wartownicze w bezpośredniej styczności z nieprzyjacielem, karą dożywotniego więzienia połączonej z karą robót fortecznych. Bardzo podobnie brzmiący art. 20 kodyfikacji polskiej z 1775 r. zawierał jednak w takich przypadkach sankcję najwyższą (kara śmierci przez rozstrzelanie). Obie kodyfikacje miały także podobnie brzmiące dodatkowe akapity, nakazujące ukaranie żołnierzy, którzy ukradli coś na warcie lub przez zaniedbanie na to pozwolili, na 36-krotne bieganie przez różgi, a następnie wysłanie do fortecy w celu odbycia dożywotniej kary pozbawienia wolności połączonej z karą robót. Należy podkreślić, że kodyfikacja polska z 1775 r. przewidywała także w takim wypadku wypalenie skazańcowi piętna, czego nie znaly już artykuły Karola Stanisława Radziwiłła, a co dodatkowo potwierdza wpływ szkoły humanitarnej na kodyfikację litewską⁴³. Krótki przepis art. 21 zakazujący odkładania broni w czasie służby wartowniczej ma brzmienie bardzo podobne do kodyfikacji polskiej z 1775 r. i jest typową normą regulaminową⁴⁴. Artykuł 22 kodyfikacji litewskiej, brzmiący bardzo podobnie do odpowiedniego artykułu z 1775 r., nakazywał wszystkim osobom posłuszeństwo w stosunku do oficerów i żołnierzy, którzy pełnią służbę wartowniczą⁴⁵.

Artykuły 23, 24 i 27 *Artykułów wojskowych* Karola Stanisława Radziwiłła miały bardzo podobny wydźwięk w analogicznych przepisach kodyfikacji z 1775 r. Zakazywały samowolnego oddalania się od pododdziału oraz regulo-

⁴¹ Przepisy polskie z 1775 r. art. 16, przepisy pruskie i saskie — art. 13.

⁴² Artykuł 18 i 19 z 1775 r.; *Regulamin służby... piechoty*. (1775), s. 69; *Regulamin służby... kawalerii*. (1775), s. 54.

⁴³ Artykuł 20 z 1775 r., przepisy saskie i pruskie — nr 15.

⁴⁴ Artykuły polskie nr 21; *Regulamin służby... piechoty*. (1775), s. 36, 155; *Regulamin służby... kawalerii* (1775), s. 137.

⁴⁵ Artykuł 22 z 1775 r. oraz przepisy saskie i pruskie nr 16.

wały kwestię karania dezertarów. Podobne uregulowania odnaleźć można także w przepisach saskich z 1749 r. Różnica polegała głównie na rodzaju sankcji. W obu kodyfikacjach uregulowano ponadto sposób postępowania w stosunku do lekko rannych żołnierzy uciekających z pola bitwy lub oddalających się bez potrzeby. Najważniejsza różnica sprowadzała się do zastąpienia kary śmierci, jaką w warunkach bojowych znała kodyfikacja polska w odniesieniu do dezertarów, karą dożywotnich robót fortecznych oraz do braku w przepisach litewskich kary piętnowania, którą znała kodyfikacja polska w odniesieniu do dezertującego wraz z koniem skarbowym kawalerzysty. Podobne rozwiązania, niejednokrotnie bardziej kazuistyczne, znajdowały się w innych znanych pomnikach dawnego prawa wojskowego⁴⁶.

Artykuły kodyfikacji litewskiej opatrzone numerami 25 i 26, w istocie bardzo podobne do analogicznych przepisów polskich z 1775 r., zakazywały pod karą biegania przez różgi oddalania się z placu alarmowego i niestawienia się na nim po ogłoszeniu alarmu pożarowego. Były to typowe normy regulaminowe, które odnaleźć można np. w regulaminie regimentu gwardii pieszej koronnej z 1769 r. czy w regulaminach służbowych z 1775 r.⁴⁷

Artykuł 28 ma swe odpowiedniki zarówno w przepisach polskich z 1775 r. (art. 28), jak i saskich z 1749 r. (art. 20). Nakazywano w nich karanie osób utrzymujących jakiegokolwiek kontakty z nieprzyjacielem. Różnica polegała na sankcji, którą w litewskich przepisach była kara dożywotnich robót fortecznych, a w przepisach polskich i saskich — kara śmierci. Podobne regulacje zawierające tego typu zakazy odnaleźć można w wielu wcześniejszych przepisach prawa wojskowego⁴⁸.

Z kolei art. 29 kodyfikacji litewskiej różnił się od części zapisów kodyfikacji polskiej z 1775 r., która nakazywała przybicie do szubienicy imienia zbiega, a w przypadku jego schwytania — zastosowanie kary śmierci przez powieszenie. W artykułach radziwiłłowskich brak było odniesienia do wykonywania kary *in effigie*, jedynie znalazł się zapis o tym, że schwytany dezertar ma

⁴⁶ Artykuły 23, 24 i 27 z 1775 r. oraz saskie i pruskie nr 17—19. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ciekawy art. 20 w kodyfikacji pruskiej. Ustala on różne sposoby karania dezertarów obcokrajowców i poddanych służących w armii pruskiej. Ci ostatni mieli być karani śmiercią, natomiast obcokrajowcy — biegiem przez różgi i czasową karą robót, po czym musieli dalej służyć. Potwierdza to powszechnie uznaną opinię o tym, że najwyższą karą w armii pruskiej nie była kara śmierci, lecz służba w tejże armii. *Artykuły hetmańskie* nr 5, 6 oraz część II nr 4, 32, 35; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 16, 17, 21, 54—56; *Artykuły Janusza Radziwiłła* nr 59, 66, 67, 71; *Artykuły Władysława IV* tytuł: *O tych, co z pola uciekają*; *Artykuły Augusta II* nr 7, 8.

⁴⁷ Artykuły 25 i 26 kodyfikacji polskiej z 1775 r.; *Regulamin dla regimentu gwardii...* (1769), s. 448, 450; *Regulamin służby... piechoty* (1775), s. 190; *Regulamin służby... kawalerii* (1775), s. 163.

⁴⁸ *Artykuły hetmańskie* cz. II art. 30; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 63; *Regulamin służby... kawalerii* (1775), s. 163; *Artykuły Janusza Radziwiłła* nr 65; *Artykuły Władysława IV* tytuł IX i XI; *Artykuły Augusta II* art. 10.

być karany 3-krotnym cotygodniowym bieganiem przez różgi, a następnie ma być skazany na karę dożywotniego więzienia, połączoną z karą robót fortecznych⁴⁹.

Artykuł 30 kodyfikacji radziwiłłowskiej nakazywał karanie na czci i cieple uczestników wszystkich buntów i zgromadzeń. Ich przywódcy mieli być karani 3-krotnym cotygodniowym bieganiem przez różgi, a następnie skazani na karę dożywotniego więzienia połączoną z karą robót fortecznych. W kodyfikacji polskiej z 1775 r. groziła im natomiast kara śmierci przez rozstrzelanie. Analogiczne przepisy zawierała także kodyfikacja saska, z tą jednak różnicą, że wprowadzały one nakaz denuncjacji tego typu przestępstw. Przepisy polskie różniły się ponadto tym, że zawierały sankcje również w stosunku do zastępcy przywódcy buntu. Nie orzekano w tym przypadku kary śmierci, a jedynie bieganie przez różgi i — według okoliczności — pozbawienie wolności połączone z karą robót fortecznych. Tego typu uregulowania ustawowe występowały w większości znanych ustaw wojskowych od czasów antycznych⁵⁰.

Artykuł 31 przepisów litewskich, podobnie jak kodyfikacja z 1775 r., nakazywał karanie sprawców przestępstw obyczajowych (gwałt, bigamia, cudzołóstwo) według prawa pospolitego krajowego. Analogiczne przepisy 22 artykułu saskiego z 1749 r. nakazywały karanie żołnierzy za te same przestępstwa według okoliczności na cieple bądź życiu. Ciekawe, że w kodyfikacji litewskiej znalazł się zapis o karze dla sodomitów („Podług prawa Boskiego i pospolitego w kraju urzędownie na życiu karany będzie”), której brak w kodyfikacji polskiej z 1775 r. Zatem praca nad *Artykułami wojskowymi* Karola Stanisława Radziwiłła nie była czystym odwzorowaniem kodyfikacji koronnej z 1775 r., ale kompilacją innych przepisów, w tym także zapisów znajdujących się w *Artyku-*

art. 28 polski

„Żaden żołnierz z nieprzyjacielem, ani ustnie, ani pisanem korespondować nie będzie, ani hasła nie wyda pod karą życia”.

art. 28 radziwiłłowski

„Żaden żołnierz z Nieprzyjacielem, ani ustnie ani pisanem korespondować nie będzie, ani hasła nie wyda pod karą na Czci i wiecznym więzieniem do Fortecy na Taczki”.

art. 20 saski

„Żaden żołnierz nie ma z nieprzyjacielem korespondować ani hasła wydawać pod karą życia”.

⁴⁹ Artykuł 29 z 1775 r., por. też art. 19 kodyfikacji pruskiej i saskiej. Podobne rozwiązanie znaly już wzorowane na szwedzkich *Artykuły Władysława IV* tytuł XI, art. 3; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 55; Zob. też: S. Brodowski. *Corpus iuris...*, s. 118, 136, 188; *Proceder prawny wojskowy*. Warszawa 1775, s. 164, 166; *Pisma Tadeusza Kościuszki*. Wyd. H. Mościcki. Warszawa 1947, s. 58; A. Lityński: *Proces karny insurekcji 1794*. Katowice 1983, s. 18—19; M. Podbiera: *Wojskowy postęp sądowy Polski przedrozbiorowej (przyczynek do historii prawa i wojskowości polskiej)*. Poznań 1925, s. 32.

⁵⁰ Artykuł 30 z 1775 r. — pruski nr 23 i saski nr 21; *Artykuły hetmańskie* nr 3; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* art. 7; *Artykuły Janusza Radziwiłła* art. 2; *Artykuły Władysława IV* tytuł XII, art. 1; *Artykuły Augusta II* nr 12; G. Kuleczka: *Studia nad rzymskim wojskowym prawem karnym*. Poznań 1974, s. 76—80.

lach wojennych Augusta III z 1749 r. oraz wcześniejszych przepisów litewskich, w których ten typ przestępstwa był stosunkowo często spotykany⁵¹.

Artykuł 32 omawianego pomnika prawa litewskiego, podobnie jak jego polski pierwowzór z 1775 r., zakazywał żołnierzom i podoficerom zawierania związku małżeńskiego bez zgody oficera dowodzącego. Nieprzestrzegający tego zakazu podoficerowie karani byli czasową degradacją, a żołnierze — 12-krotnym bieganiem przez różgi. Gdy ślub nie miał miejsca, a kandydatka okazywała się osobą nieprzyzwoitą, można było umowę i zaręczyny unieważnić. Należy zaznaczyć, że takiego zakazu nie znała większość wcześniejszych artykułów wojskowych obowiązujących w Rzeczypospolitej szlacheckiej⁵².

Artykuł 33 przepisów litewskich, podobnie jak polskich z 1775 r., nakazywał łagodne obchodzenie się z ludnością cywilną na wyznaczonych żołnierzom kwaterach, grożąc nieuchronną karą, a w przypadku poważniejszych naruszeń — zalecając orzekanie kary biegania przez różgi. Przepisy saskie redakcyjnie były bardzo podobne, zawierały jednak tylko sankcję nieoznaczoną. Podobne regulacje odnaleźć można we wcześniejszych artykułach wojskowych, zresztą z bardzo zróżnicowanym katalogiem kar. Na przykład *Artykuły Władysława IV dla autoramentu cudzoziemskiego* nakazywały stosowanie kary kuny połączonej z przetrzymywaniem delikwenta o chlebie i wodzie, w poważniejszych zaś przypadkach sądy wojskowe miały orzekać kary na ciele, w tym mutylacyjne⁵³.

Artykuł 34 artykułów Karola Stanisława Radziwiłła, podobnie jak artykuły koronne z 1775 r., zakazywał zmieniania wyznaczonej kwatery pod karą biegania przez różgi 24, a nawet 36 razy. Artykuły saskie z 1749 r. (art. 24) zawierały podobne rozwiązania nakazujące karanie występnych żołnierzy na ciele i życiu. Podobne uregulowania przewidywały także wcześniejsze przepisy obowiązujące w dawnym prawie wojskowym Rzeczypospolitej szlacheckiej⁵⁴.

⁵¹ Artykuł 31 z 1775 r. oraz artykuły saski nr 22 i pruski nr 24; patrz też: *Ciekawy dokument historyczny*. Wyd. Z. Sitnicki. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1935, s. 39—45.

⁵² Artykuł 32 z 1775 r. — pruski nr 25 i saski nr 23.

⁵³ Artykuł 33 z 1775 r. oraz pruski nr 27 i saski nr 25; *Artykuły hetmańskie* nr 18; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 31; *Artykuły Władysława IV* tytuł XIV, art. 2; *Artykuły Augusta II* nr 16.

⁵⁴ *Artykuły hetmańskie* nr 33, cz. II, nr 1; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 11; *Artykuły Janusza Radziwiłła* nr 75; *Artykuły Władysława IV* tytuł XIV, nr 1.

art. 34 polski

„Jeżeliby który żołnierz swoją własną mocą naznaczoną kwaterę odmienił takowy podług zaszyłych okoliczności bieganiem 24 razy, a nawet i 36 razy przez 200 ludzi przez różgi ma być ukarany”.

art. 34 radziwiłłowski

„Jeżeliby który żołnierz swoją własną mocą naznaczoną sobie kwaterę odmienił, takowy według zaszyłych okoliczności bieganiem 24 razy, a nawet i 36 razy przez 200 ludzi przez różgi ma być ukarany”.

art. 24 saski

„Każdy żołnierz tą kwaterą jako jemu według najlaskawszego rozrządzenia jest ukazana ma się kontentować i sam sobie nie ma obierać kwatery kto temu się sprzeciwi jako rozruch czyniący na ciele i życiu ma być karany”.

Artykuł 35 kodyfikacji litewskiej, wzorem przepisów polskich z 1775 r., zakazywał sprzedawania wyposażenia żołnierskiego lub jego celowego psucia pod karą biegania przez różgi: 12-krotnie — za pierwszym razem, 24-krotnie — za drugim razem, 36-krotnie — za trzecim razem. W tym ostatnim przypadku przestępcę czekała także kara kilku lub kilkunastu lat robót fortecznych (artykuły koronne z 1775 r. pozwalały w takich przypadkach nawet na karę dożywotnich robót fortecznych). Podobne zapisy odnaleźć można w artykułach saskich (art. 26). Zakaz sprzedaży wyposażenia żołnierskiego obowiązywał także według wszystkich poddanych analizie siedemnastowiecznych artykułów wojskowych⁵⁵.

Artykuł 36 przepisów radziwiłłowskich, podobnie jak i koronnych z 1775 r., zakazywał zaciągania długów bez wiadomości oficerów. Podobne rozwiązania odnaleźć można w przepisach saskich (art. 27). Różnica polegała na stosowanej sankcji. Generalnie groziła kara na ciele, a ponadto, według przepisów saskich, żołnierz miał tracić ewentualnie posiadaną kapitulację. Przestępstwo to było ścigane jednak tylko z oskarżenia prywatnego⁵⁶.

Artykuły 37 i 40 kodyfikacji litewskiej i polskiej z 1775 r. — zakazujące łupienia ludności cywilnej, gwarantujące szczególną ochronę oraz nakazujące uszanowanie stanom duchownemu i szlacheckiemu — nie mają odpowiedników w przepisach saskich. Treść tych przepisów nawiązuje do rozwiązań spotykanych w licznych konstytucjach wojennych wydawanych od XVI do XVIII w. i w niektórych przepisach artykułów wojskowych⁵⁷.

Artykuł 38 radziwiłłowskiej kodyfikacji, podobnie jak w kodyfikacji polskiej z 1775 r., zezwalał przy orzekaniu w sprawach innych zbrodni (takich, jak morderstwa, podpalenia czy rabunki) na stosowanie praw pospolicznych, co w przypadku wojsk radziwiłłowskich oznaczało stosowanie statutu litewskiego. Podkreślano przy tym, że rabunek ma być nieuchronnie na „życiu urzędownie karany”⁵⁸.

Artykuł 39, nakazujący posiadanie własnej broni podczas przeglądu, jest niemal identyczny z odpowiadającymi mu przepisami polskimi z 1775 r. i saskimi z 1749 r., z tym jednak wyjątkiem, że te ostatnie określały jedynie ogólnie rodzaj sankcji, tj. bieganie przez różgi. Natomiast autorzy kodeksu z 1775 r., a ich śladem kodyfikatorzy litewscy, byli konsekwentni i umieścili sankcję ściśle oznaczoną, pamiętając zapewne o naukach myślicieli doby Oświe-

⁵⁵ Artykuł 35 z 1775 r. oraz saski nr 26; *Artykuły hetmańskie* nr 29, cz. II, nr 9; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 8, 79; *Artykuły Janusza Radziwiłła* nr 39; *Artykuły Władysława IV* tytuł XV, nr 2; *Artykuły Augusta II* nr 17.

⁵⁶ Artykuł nr 36 i saski nr 27.

⁵⁷ Artykuły nr 37 i 40 kodyfikacji polskiej z 1775 r.; *Artykuły hetmańskie* nr 11—13, 19, 22—24.

⁵⁸ Artykuł 38 z 1775 r. oraz pruski nr 30 i saski nr 28; Zob. też: *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 23; *Artykuły Janusza Radziwiłła* nr 16.

cenia. Podobne uregulowania przewidywały także wcześniejsze artykuły wojskowe⁵⁹.

Litewski art. 41 jest podobny pod względem treści do analogicznego zapisu kodyfikacji z 1775 r. Oba przepisy zakazywały przechowywania przestępców i udzielania im pomocy pod karą biegania przez różgi oraz karą 10 lat robót w twierdzy. Pierwowzorem tej normy mógł być przepis *Artykułów Władysława IV dla autoramentu cudzoziemskiego*⁶⁰.

Radziwiłłowski art. 42 jest podobny do przepisu art. 42 kodyfikacji polskiej. Nakazywały one karanie bieganiem przez różgi i karą robót żołnierzy, którzy umyślnie pozwolili uciec aresztantom⁶¹. Z kolei art. 43, podobnie jak jego odpowiednik w kodyfikacji koronnej z 1775 r., zakazywał zabierania czegokolwiek aresztantom pod karą 36-krotnego biegania przez różgi⁶². Bliźniaczo podobne były również artykuły o numerze 44 obu wcześniej wymienionych kodyfikacji, zakazujące utrzymywania przez żołnierzy kobiet lekkich obyczajów. Normy te opatrzone były karami degradacji dla podoficerów i biegania przez różgi dla żołnierzy oraz chłosty i wypędzenia dla kobiet. Podobne przepisy znane były rodzimemu prawu wojskowemu, które bardzo ostro karało ten rodzaj wykroczenia⁶³.

Przepis 45 zarówno artykułów radziwiłłowskich, jak i koronnych z 1775 r. zawierał zakaz publicznego domagania się żołdu i był podobny do przepisu saskiego z 1749 r. (art. 31). Nie przytaczał już jednak sankcji nakazującej rozstrzelanie delikwenta bez miłosierdzia, lecz groził karą dożywotniego więzienia połączoną z robotami fortecznymi. Pierwowzorem tego typu uregulowań był między innymi przepis artykułów Władysława IV wzorowany na prawie szwedzkim⁶⁴. Artykuł 46 kodyfikacji radziwiłłowskiej i polskiej

⁵⁹ Artykuł 39 z 1775 r. oraz saski nr 29; *Artykuły hetmańskie* nr 29; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 8; *Artykuły Janusza Radziwiłła* nr 40; *Artykuły Władysława IV* tytuł XVIII, nr 2.

⁶⁰ Artykuł 41 z 1775 r.; *Artykuły Władysława IV* tytuł XX, nr 7; *Artykuły Augusta II* nr 19.

⁶¹ Artykuł 42 z 1775 r., saski brak.

art. 42 polski

„Któryby Unter-Oficjer lub żołnierz aresztantowi umyślnie uciec pozwolił, takowy bieganiem 24 razy przez 200 ludzi przez różgi, a gdy o jaką główną rzecz idzie nadto naznaczonym robieniem w taczkach, podług zachodzących okoliczności skarany będzie”.

⁶² Artykuł 43 z 1775 r.

⁶³ Artykuł 44 z 1775 r.; *Artykuły hetmańskie* nr 25, cz. II, nr 10; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła* nr 83; *Artykuły Janusza Radziwiłła* nr 7, 83, 84; *Artykuły Władysława IV* tytuł XIII, nr 2; *Artykuły Augusta II* nr 14.

⁶⁴ Artykuł 45 z 1775 r. oraz saski nr 31 i pruski nr 32; *Artykuły Władysława IV* tytuł XX, nr 5.

art. 42 litewski

„Który Unter Officer lub żołnierz aresztantowi umyślnie uciec pozwolił, takowy bieganiem 24 razy przez 200 ludzi przez różgi, a gdy o jaką główną rzecz idzie, nadto naznaczonym robieniem u Taczek, podług zachodzących okoliczności, skazany będzie”.

zawierał bardzo podobnie brzmiący, nieopatrzony żadną sankcją, nakaz dalszej służby w przypadku niepunktualnej płacy⁶⁵.

Artykuł 47 przestrzegał przed pijaństwem, wyjaśniając, że stan ten nie uchroni sprawy przed odpowiedzialnością karną. Podobne rozwiązanie zawierają przepisy polskie z 1775 r. oraz wcześniejsze przepisy *Artykułów Augusta II* oraz *Artykułów wojskowych Krzysztofa Radziwiłła*, które nakazywały nawet ostrzejsze karanie przestępców łamiących prawo pod wpływem alkoholu⁶⁶.

Z kolei art. 48 kodyfikacji radziwiłłowskiej zakazywał podoficerom, pod karą degradacji, a nawet dożywotnich robót w fortecy, wszelkiego pospolicowania się z żołnierzami. Artykuł 49 nakazywał żołnierzom posłuszeństwo w odniesieniu do podoficerów, grożąc nieoznaczoną bliżej karą uzależnioną od ciężaru gatunkowego przestępstwa. Oba te przepisy nie miały swych odpowiedników w kodyfikacji koronnej z 1775 r.⁶⁷

Ostatni artykuł (art. 50) kodyfikacji radziwiłłowskiej był podobny do art. 48 kodyfikacji z 1775 r. i nakazywał żołnierzom stosować się do wszelkich innych publicznie ogłoszonych rozkazów i zakazów pod karami zawartymi w artykułach wojskowych⁶⁸.

Sumując, należy stwierdzić, że przeprowadzona analiza porównawcza wykazała kolejne, oprócz znanych, wzajemne wpływy i oddziaływania praw wojskowych obowiązujących w Koronie i na Litwie. Co ciekawe, Litwini rzadziej niż Polacy korzystali z przepisów obcych. Należy przy tym także zauważyć, że kierunki recepcji były dwustronne, bo nie można pominąć tego, że *Artykuły wojskowe* Krzysztofa i Janusza Radziwiłłów były jedną z rodzimych kodyfikacji wojskowych Rzeczypospolitej szlacheckiej, na której wzorowano się, tworząc *Artykuły wojskowe* z 1775 r., które z kolei były w istocie jedyną podstawą wydania *Artykułów wojskowych dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła*⁶⁹.

Godne podkreślenia jest to, że Litwinom udało się zachować odrębność wojskowego prawa karnego od prawa koronnego, które jednak służyło do unowocześniania prawa litewskiego. Jest to widoczne między innymi w takich

⁶⁵ Artykuł 46 z 1775 r. oraz saski nr 32 i pruski nr 34; *Artykuły Władysława IV* tytuł XX, nr 6; K. Koranyi: *Żołnierz najemny i żołnierz zaciężny*. CPH 1948, s. 105—108.

⁶⁶ *Artykuły wojskowe Krzysztofa Radziwiłła* nr 44; *Artykuły Augusta II* nr 23.
art. 47 polski

„Pijaństwo w żadnym wcale występku przestępcy ochraniać i wymawiać nie może, ale każdy wyrażonym w Artykułach karom podlegać będzie”.

art. 47 radziwiłłowski

„Pijaństwo w żadnym cale występku przestępcy ochraniać i wymawiać nie może, ale każdy wyrażonym w artykułach karom podlegać będzie”.

⁶⁷ AGAD AR, dz. VII Militaria, sygn. 260, art. 48 i 49. W artykułach polskich z 1775 r. brak podobnych zapisów.

⁶⁸ Ibidem; *Artykuły wojskowe...* (1775), art. 48.

⁶⁹ W. Organiściak: *Kodeksy wojskowe w Polsce...*, s. 29—41.

aspektach, jak wprowadzenie bardziej zróżnicowanego katalogu kar, wprowadzenie sankcji ściślej oznaczonych i bardziej humanitarnych, w tym także we wcześniejszym wprowadzeniu kary pozbawienia wolności. Wspomniane tendencje utrzymały się nawet po tym, jak nastąpiło znaczne zbliżenie koronnego i litewskiego prawa wojskowego oraz mimo coraz szerszego wpływu na ustawodawstwo wojskowe Rzeczypospolitej szlacheckiej przepisów prawa saskiego, a prawdopodobnie za jego pośrednictwem także wojskowego prawa karnego Prus.

Warto również zwrócić uwagę na liczne elementy humanitarne. Te ostatnie widać najbardziej w interesującej nas „modyfikacji” artykułów koronnych z 1775 r., jakiej na potrzeby swej milicji dokonał Karol Stanisław Radziwiłł, który zgodnie z duchem epoki zastąpił karę śmierci karą dożywotniego więzienia połączoną z przymusową pracą i zupełnie zlikwidował piętnowanie. Nie jest też wykluczone, że artykuły Karola Stanisława Radziwiłła wydano jako pierwsze, choć teza ta wydaje się bardzo wątpliwa. Niezależnie jednak od tego, nie można zaprzeczyć, że omawiana kodyfikacja litewska w sposób o wiele pełniejszy od koronnej z 1775 r. przyjęła niektóre ważniejsze zasady szkoły humanitarnej w prawie karnym.

Wojciech Organiściak

Militärische Artikel für die Miliz von Karol Stanisław Radziwiłł vor dem Hintergrund des Militärrechtes des Großen Litauer Fürstentums

Zusammenfassung

Die von dem Verfasser durchgeführten Vergleichsuntersuchungen zeigten die Wechselwirkung von den in der polnischen Krone und in Litauen geltenden Militärrechte auf. *Militärische Artikel* von Krzysztof und Janusz Radziwiłł waren eine der vereinzelt militärischen Kodifikationen der adeligen Republik Polen, welche in den 1775 erschaffenen *Militärischen Artikeln* verwendet wurden; die letztgenannten waren dann die einzige Grundlage für *Militärische Artikel für die Miliz von Karol Stanisław Radziwiłł*.

Radziwiłłs Artikel beinhalten zahlreiche humanitäre Elemente. Solche Tendenzen waren schon in der Kodifikation aus dem Jahr 1775 enthalten, doch bei der Umarbeitung der Kronartikel hat Karol Stanisław Radziwiłł mit dem Zeitgeist gehend folgende Elemente berücksichtigt: die Ersetzung der Todesstrafe durch lebenslängliche Freiheitsstrafe samt Zwangsarbeit und völliges Verzicht auf entehrende Verdammungsstrafe.

Wojciech Organiściak

**Military articles for the militia of Karol Stanisław Radziwiłł
in the light of a military law
in Grand Duchy of Lithuania**

Summary

The comparative studies conducted show mutual influences of military laws to be obeyed in the Crown and Lithuania. *Military articles* by Krzysztof and Janusz Radziwiłł were one of few native military codifications of the gentry Republic of Poland used when writing *Military articles* from 1775 which, in turn, constituted the only basis for publishing *Military articles* for the militia of Karol Stanisław Radziwiłł.

Radziwiłł's articles include numerous humane elements. The very tendencies were already visible in codification from 1775, however, a change Karol Stanisław Radziwiłł made in articles in line with the spirit of the very period led to, included among others, the replacement of death penalty with life imprisonment, combined with a forced labour, as well as a total elimination of a disgraceful punishment of denouncement.